

Jakub Lewicki

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

PRZESTRZENIE PUBLICZNE W KRAJOBRAZIE LWOWA KOŃCA XIX WIEKU*

Lwów był miastem rozległym i w przeciwieństwie do Krakowa nie ograniczał go pas fortyfikacji. Dlatego też rozwój terytorialny Lwowa przebiegał bardziej równomiernie i harmonijnie. Jego stołeczność była najważniejszym czynnikiem rozwoju¹. Spowodowała ona nie tylko wzrost znaczenia miasta, ale i jego rozbudowę, co ostatecznie określiło lokalizację wszystkich przestrzeni publicznych. Rozwój Lwowa stymulowała także pomyślna koniunktura gospodarcza trwająca w Austrii od 1895 r. do ok. 1913 r. Kształtowanie przestrzeni publicznych we Lwowie można obserwować na podstawie zabudowywania kolejnych wolnych obszarów lub w oparciu o wymianę budynków o charakterze wiejskim lub podmiejskim na wielkomiejskie.

ROZBUDOWA LWOWA A KSZTAŁTOWANIE SIĘ PRZESTRZENI PUBLICZNYCH

Duży wpływ na rozwój Lwowa i kształtowanie się jego przestrzeni publicznej miało rozrastanie się centrum administracyjnego. Miasto pełniło wówczas funkcję stolicy rozległej Galicji i największego kraju Austrii, który był kilkakrotnie większy od pozostałych krajów monarchii zarówno pod względem obszaru (78 497 km kw.), jak i ludności (8025 tys. w 1910 r.)². W 1861 r. Galicja wraz z Sejmem i Wydziałem Krajowym uzyskała autonomię, której zakres określono ostatecznie w 1867 r. W latach 60. zostały uchwalone ustawy dające wolność

* Niniejszy tekst jest rezultatem badań prowadzonych w ramach projektu nr 11H12043281 realizowanego ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki.

¹ S. Hoszowski, *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914*, Lwów 1935, s. 16–19, 55–56; J. Lewicki, *Między tradycją a nowoczesnością. Architektura Lwowa lat 1893–1918*, Warszawa 2005, s. 279–360; *Архитектура Львова. Час і стилі. XIII–XXI ст.*, Львів 2008, s. 238–523.

² *Podręcznik statystyki Galicji wydany przez Krajowe Biuro Statystyczne*, red. dr T. Pilat, t. 9, cz. 1, Lwów 1913, s. 1.

osobistą (1862), prasy (1862), nauki i nauczania (1867) oraz stowarzyszeń (1867)³. Nastąpiły wówczas rozbudowa autonomicznego aparatu administracyjnego, szybki rozwój szkolnictwa oraz rozbudowa ruchu społeczno-narodowego i licznych stowarzyszeń, które lokowały swoje siedziby we Lwowie. Powstawały siedziby nowych urzędów, wyższych uczelni i szkół. W roku szkolnym 1892/1893 było 29 szkół miejskich i 20 szkół „nie-miejskich”⁴. W latach 1893–1918 znacząco zwiększała się nie tylko liczba szkół, ale wzrosła też liczba uczniów. Przykładowo liczba szkół średnich z 4 w 1870 r. zwiększyła się do 15 publicznych (z 48 klasami) i 18 prywatnych w 1910 r., a szkół powszechnych (zwanych ludowymi) z 18 publicznych i 15 prywatnych (ok. 1870 r.) do 43 szkół publicznych (z 466 klasami) i 20 prywatnych w 1913 r.⁵ Rozmieszczenie budynków szkolnych wskazywało nie tylko na zagęszczenie zaludnienia, ale też i lokalizację atrakcyjnych dla mieszkańców przestrzeni miejskich. Wszystkie nowe instytucje administracyjne, naukowe i społeczne potrzebowały nowych siedzib i zatrudniały dużą liczbę pracowników. Zwiększająca się liczba mieszkańców wymagała nowych domów mieszkalnych i infrastruktury usługowej. Także inteligencja zatrudniana w urzędach i szkołach stanowiła poważną siłę nabywczą przyczyniającą się do rozwoju rzemiosła i handlu. Rozmieszczenie szkół i miejsce zamieszkiwania inteligencji w znacznym stopniu definiowały lokalizację przestrzeni publicznych w krajobrazie miasta.

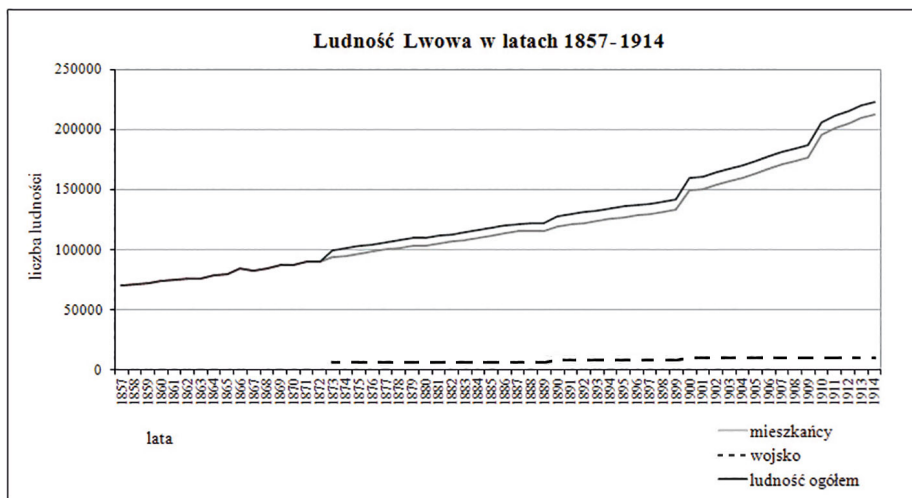
Planowa i przemysłana gospodarka miejska spowodowała szybki rozwój miasta. Finansowano liczne inwestycje miejskie, które miały przekształcić Lwów w nowoczesną metropolię. Jednocześnie tworzone nowe placówki gospodarcze i kulturalne, które zapewniłyby rozwój stolicy Galicji, np. Fundusz Przemysłowy (1895), Muzeum Przemysłowe (1895), Miejską Kasę Oszczędności (1912). Także Sejm Krajowy w latach 1873–1913 wielokrotnie zwiększył wydatki na popieranie krajowego przemysłu, co przyczyniło się do rozwoju miejscowych placówek gospodarczych i koniecznej infrastruktury, zarówno w centrum, jak i na obrzeżach miasta.

Rozbudowę Lwowa rozpoczęto od centrum, a później zabudowywano okolice najważniejszych dróg handlowych. Były to m.in. mające duże znaczenie trakty: Janowski, Gródecki, Żółkiewski i Brodzki. Ich pierwotny przebieg wpłynął na ukształtowanie się miasta. Janowski, który prowadził na zachód i łączył Lwów z Krakowem, przekształcił się w 1844 w St. Anne Gasse (później ul. Kazimierzowska) i Janower Gasse, czyli ul. Janowską (obecnie ul. Szewczenki). Rozszerzeniu uległ także ważny trakt biegnący od St. Anne Gasse

³ Wszystkie daty za: S. Hoszowski, *op. cit.*

⁴ *Szkoły średnie*, „Wiadomości Statystyczne o mieście Lwowie” R. 6, 1895, s. 115–126.

⁵ S. Hoszowski, *op. cit.*, s. 56; „Wiadomości Statystyczne o mieście Lwowie” R. 5, 1894, s. 6–10; R. 6, 1895, s. 115–121.

1. Lwów, liczba ludności w latach 1850–1914; opracowanie autora na podstawie: „Wiadomości Statystyczne o mieście Lwowie” i „Lwów w cyfrach” 1893–1911.

2. Lwów, plan topograficzny wraz z projektem kanalizacji miasta; rysunek załączony do „Czasopisma Technicznego” R. 29, 1911, nr 6.

w kierunku terenów handlowych (później ulic Kazimierzowskiej i Gródeckiej, obecnie ul. Horodeckiej). Po wybudowaniu dworca kolejowego znaczenie tych ulic wzrosło jeszcze bardziej. Stopniowo zabudowywano też okolice drogi prowadzącej w kierunku Żółkwi, tworząc rozległą Dzielnicę Żółkiewską. Trakt w kierunku Brodów, znajdujący się po drugiej stronie śródmieścia, przekształcono w ul. Łyczakowską, która stała się kolejną osią rozwoju miasta. W połowie XIX w. plan Lwowa upodobił się do wieloramiennej gwiazdy, której środkiem pozostało śródmieście, a ramiona tworzyły zabudowa wokół dawnych traktów handlowych i wytyczone nowe ulice: Janowska, Gródecka, Żółkiewska, Łyczakowska. Łączyły je ze sobą niewielkie dróżki biegnące przez puste jeszcze obszary. W ten sposób powstały duże działki, które nie zmieniały już swojego kształtu⁶. Był to ważny element definiujący krajobraz urbanistyczny Lwowa.

KSZTAŁTOWANIE SIĘ PRZESTRZENI PUBLICZNYCH W POSZCZEGÓLNYCH DZIELNICACH

W 1857 r. miasto podzielono na dzielnice. Były to: Śródmieście stanowiące centrum miasta i cztery wielkie dzielnice obrzeżne: I Dzielnica Halicka (zwana pierwotnie [Przedmieście] Halickie), II Krakowska (Krakowskie), III Żółkiewska (Żółkiewskie), IV Łyczakowska (Łyczakowskie). W tych częściach miasta, w przeciwieństwie do śródmieścia, przeważały domy niskie – parterowe lub jednopiętrowe z obszernymi podwórzami i ogrodami. Od początku XIX w. zmniejszyła się rola środkowej części Lwowa, czyli starego miasta. Nowe centrum stopniowo odsunęło się najpierw w pobliże dawnego starego miasta (Wały Gubernatorskie i Hetmańskie), a potem dalej na obrzeża. Nierównomierny był też rozwój poszczególnych części Lwowa, co stanowiło efekt odmiennych funkcji stymulujących różne kierunki rozwoju. Najbardziej dynamicznie rozwijała się Dzielnica Krakowska, w której najszybciej poza śródmieściem pojawiły się zwarta zabudowa i wysokie kilkupiętrowe budynki. Tam też w drugiej połowie XIX w. powstało nowe centrum z budynkami rządowymi (sejm galicyjski z zabudową towarzyszącą), ważniejszymi urzędami (np. kolejne gmachy dyrekcji kolei) oraz siedzibami instytucji finansowych (banki) i licznych stowarzyszeń. Była to najważniejsza przestrzeń dzielnicy rządowej. Po połowie XIX w. wyraźnie uwidoczniły się kierunki ekspansji przestrzennej rozrastającego się miasta. Wówczas przystąpiono do wznoszenia domów mieszkalnych i monumentalnych gmachów użyteczności publicznej na terenach zachodnich i południowo-zachodnich zboczy doliny nadpełtwiańskiej. Zagospodarowano też

⁶ M. Sepiał, *Rozwój miasta Lwowa w XIX wieku*, w: *Architektura Lwowa XIX wieku*, red. J. Purchla, Kraków 1997, s. 18.

rejon pomiędzy Pełtwią a Górą Zamkową, gdzie niegdyś znajdowało się miasto przedlokacyjne. We wszystkich kierunkach zabudowywano obszary wzdłuż głównych dróg dojazdowych, przekształcając je w ulice miejskie. Początkowo pozostawiano pomiędzy nimi wolne, puste przestrzenie, stopniowo zabudowane w późniejszym okresie. Na przebieg ulic, a wcześniejszych dróg, decydujący wpływ miało ukształtowanie terenu, przez który przebiegały.

15 czerwca 1871 r. dokonano reformy struktury miasta. Była ona konsekwencją jego rozwoju i stanowiła pierwszy krok do uczynienia metropolii z rozbudowującej się stolicy Galicji. Rada Miejska utrzymała podział Lwowa na pięć dzielnic, zmieniono kilka dawnych nazw i przyznano budynkom nowe numery (zmiana numeracji konskrypcyjnej na orientacyjną). Były to: I Dzielnicą Halicka, II Dzielnicą Krakowską, III Dzielnicą Żółkiewską, IV Dzielnicą Łyczakowską i V Dzielnicą Śródmieście⁷. Różniły się one pod względem wielkości obszaru, ludności i charakteru zabudowy. Zasadą ukształtowania Lwowa było zachowanie podziału na cztery obrzeżne części z przedmieściami i jednej centralnej (śródmieścia).

Największa, I Dzielnicą Halicka (zwana pospolicie Halickie) obejmowała tereny dawnego przedmieścia. Zajmowała ona 42% powierzchni miasta (13,5 km kw.). Jej cechą charakterystyczną była duża powierzchnia terenów zielonych, które w 1920 r. stanowiły 67% zieleni miejskiej. Największym obszarem zielonym był park Stryjski, zwany później parkiem Kilińskiego (od ustawionego w parku pomnika Jana Kilińskiego). Założono go w 1879 r. i stale powiększano aż do 47 ha po włączeniu terenów zlikwidowanego cmentarza Stryjskiego. Terenami rekreacyjnymi były też Wzgórza Wuleckie i obszar nazywany Żelazną Wodą. W centrum dzielnicy znajdowała się zwarta zabudowa, która stopniowo rozrzedzała się, aż do terenów willowych i luźnej zabudowy na przedmieściach. Tereny dzielnicy, przyległe do parku Stryjskiego, wybrano w 1893 r. na lokalizację Wystawy Krajowej, a później na stałe tereny wystawiennicze. Tam też znajdowały się duże boiska sportowe klubów Czarni i Pogoń, które rozpoczęto wznosić jeszcze z okazji Wystawy Krajowej. Jednym z największych budynków w dzielnicy była Szkoła Kadecka. W 1870 r. pod zabudowę zajęto 0,5% terenów, a w 1910 r. już 10% powierzchni⁸. Analizując stosunki mieszkaniowe, zwracano uwagę, że standard budynków znajdujących się w tej części miasta był dość wysoki⁹, a dzielnica uchodziła za wygodną i nowoczesną. I Dzielnicą Halicka stanowiła przestrzeń rekreacji i obszar nieco rozluźnionej zabudowy.

⁷ Charakterystyka dzielnic według: S. Hoszowski, *op. cit.*, s. 61–64; M. Sepiał, *op. cit.*, s. 16–29.

⁸ M. Sepiał, *op. cit.*, s. 24.

⁹ „Wiadomości Statystyczne o mieście Lwowie” R. 4, 1894, s. 34.

3. Lwów, najbardziej reprezentacyjna oś miasta i największe założenie urbanistyczne z zabudową ukształtowaną w końcu XIX i na początku XX w. A–C. Ulica Karola Ludwika (ob. prospekt Swobody, ukr. проспект Свободи). A–B. Widok ogólny; C. Część południowa; pocztówki ze zbiorów autora.

Druga co do wielkości była II Dzielnica Krakowska o powierzchni 8,7 km kw. Jej rozwój stymulowały wielkie inwestycje – najpierw budowa siedzib Sejmu Krajowego (proj. Juliusz Hochberger, 1876–1881) i politechniki (proj. Julian Zachariewicz, 1873–1877) oraz rozbudowa kolei i powstanie na skraju dzielnicy na Błoniach Janowskich głównego dworca kolejowego, którego znaczenie dla rozwoju miasta szybko rosło. Budowa gmachu Sejmu na terenie ogrodu pojezuickiego wiązała się z parcelacją tego obszaru, na którym powstała nowa zabudowa. W okolicy wzniesiono też wiele budynków administracyjnych (Dyrekcja Kolei) i siedzib banków (zabudowa ul. 3 Maja – ob. Siczowych Strzelców, zabudowa wokół pl. Smolki, ob. Hrihorenki). Rejon ten w końcu XIX w. przejął rolę reprezentacyjnego i finansowego *city*, a nowe monumentalne budowle radykalnie zmieniły wygląd tej części miasta. Już na początku XIX w. uporządkowano pozostałości ogrodu pojezuickiego i utworzono tam ogród miejski, co rozpoczęło kształtowanie się przestrzeni publicznej tego rejonu. W połączeniu z powstałymi później gmachami sejmu galicyjskiego i innymi reprezentacyjnymi budynkami ukształtowała się tam najważniejsza publiczna reprezentacyjna przestrzeń miasta o rozległym obszarze.

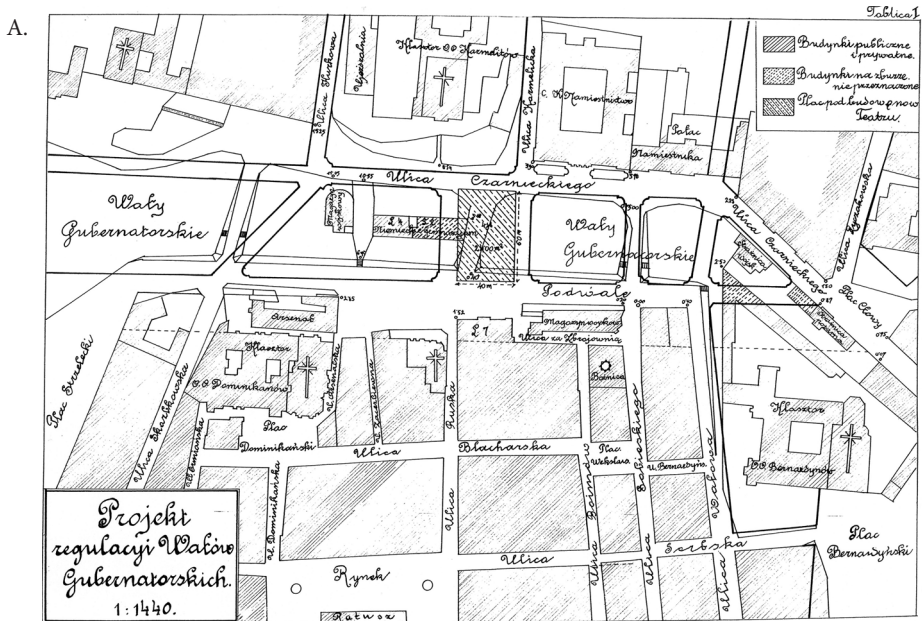
Budowa głównego gmachu politechniki przyspieszyła stopniową zabudowę okolicznych terenów. Ważnym jej etapem była ich parcelacja i zabudowa przy udziale m.in. Jana Lewińskiego oraz Juliana, a potem Alfreda Zachariewiczów, a później spekulacyjna sprzedaż nowo zbudowanych domów. Powstała w ten sposób nowa część miasta zwana Kastelówką na terenie Przedmieścia Halickiego, o rozluźnionej zabudowie wznoszonej na dużych działkach. Także kolejna wielka inwestycja, jaką była budowa dworca, stała się jednym z najważniejszych czynników stymulujących rozwój tego rejonu Lwowa i kształtowanie jego przestrzeni. Prowadzącą ze śródmieścia do okolic dworca ul. Gródecką zabudowywano coraz wyższymi i efektownie dekorowanymi kamienicami. Kolejne budynki mieszkalne kolejarzy powstawały też wokół placu dworcowego. Wówczas nastąpiło stopniowe przeniesienie funkcji handlowych z terenów wokół katedry św. Jura w rejon wokół dworca kolejowego i początek ul. Gródeckiej, a także w inne rejonu miasta. Wokół dworca powstawały liczne składy i magazyny oraz domy dla kolei. Symbol wzrostu znaczenia dzielnicy stanowiły założenie parafii i budowa w pobliżu placu przydworcowego wielkiego kościoła pw. św. Elżbiety. Szybko wzniesiona budowla była największym lwowskim kościołem katolickim. W 1870 r. zabudowa zajmowała 3% terenów dzielnicy, a w 1910 r. zwiększyła się ponad czterokrotnie i osiągnęła ok. 12,5% powierzchni. Analizując stosunki mieszkaniowe w tym rejonie miasta, zauważano, że dominowały tam wysoka zwarta zabudowa oraz budynki o przeznaczeniu finansowym, gospodarczym i naukowym. W 1894 r. w Dzielnicy Krakowskiej było najmniej domów parterowych (39,8%)¹⁰,

¹⁰ *Ibidem*, s. 26.

a ich nieduża liczba utrzymała się do 1918 r., co świadczy o przewadze wyższej zabudowy wielkomiejskiej. Dane te dowodzą, że dzielnica ta była intensywnie zabudowana.

Kolejna, III Dzielnica Żółkiewska znajdowała się na terenie dawnego miasta przedlokacyjnego (tzw. ruskiego), poniżej góry Wysokiego Zamku, a jej obszar obejmował tereny aż do Pełtwi. Dzielnica nie miała wielkomiejskiego charakteru i zachowała wygląd przedmieścia. Najbardziej charakterystycznym jej elementem była piaszczysta góra Wysokiego Zamku (najwyższe wzniesienie doliny nadpełtwiańskiej). Jego użytkowanie sprawiało wiele problemów, gdyż silne wiatry nawiewały piasek i kurz do położonych niżej części miasta, dlatego też obszar ten zdrzewiono i zamieniono na tereny rekreacyjne. Ostatnim etapem zmiany charakteru terenów wzgórza zamkowego i nowego jego ukształtowania były budowa kopca Unii Lubelskiej (1869) i przekształcenie tego rejonu w tereny rekreacyjno-spacerowe. Porośnięty drzewami obszar wokół Wysokiego Zamku znacznie różnił się od pozostałej części dzielnicy, mającej charakter handlowy, przemysłowy i rzemieślniczy. W krajobrazie dominowały niewielkie domy mieszkalne, place targowe oraz liczne nieduże zakłady przemysłowe i rzemieślnicze. Na tym terenie powstawały też domy robotnicze. W pobliżu centrum znajdowały się wielkie place targowe do handlu drewnem, bydłem i końmi oraz zbożem (podobnie jak w II Dzielnicy). Bliżej śródmieścia mieszkała ludność żydowska trudniąca się drobnym handlem. Obszar przedmieść zamieszkiwali Ukraińcy zwani wówczas zazwyczaj Rusinami, pracujący w drobnym przemyśle, handlu i usługach. Pozostałe obszary dzielnicy zasiedlali biedniejsi Polacy pracujący w drobnych zakładach przemysłowych i służyący u bogatszych mieszkańców miasta. Na wygląd dzielnicy wpłynęły przeprowadzenie linii kolejowej i budowa stacji Podzamcze na drodze łączącej Lwów z Podwołoczyskami. Powstanie stacji kolejowej i konieczność jej obsługi stymulowały rozwój handlu w tym rejonie, ale znacznie ograniczyły rozwój części miasta położonej za torami kolejowymi. Tory przecięły obszar dzielnicy i skutecznie spowolniły wielkomiejską zabudowę położonych za torami przedmieść, gdzie lokalizowano tańszą i bardziej utylitarną zabudowę. Na skraju tego rejonu Lwowa powstały nowa rzeźnia miejska i nowoczesna zajezdnia tramwajowa, które były na początku XX w. największymi inwestycjami miejskimi. W 1870 r. pod zabudowę zajęto 5,5% terenów dzielnicy, a w 1910 r. objęła ona obszar czterokrotnie większy, osiągając ok. 21% powierzchni¹¹. Także zabudowa dzielnicy była bardzo zróżnicowana – od kamienic czynszowych o różnym standardzie po wolno stojące budynki oraz zabudowę przemysłową i gospodarczą. Analizując stosunki mieszkaniowe w tym rejonie, podkreślano, że było tam wiele mieszkań suterenowych,

¹¹ M. Sepiał, *op. cit.*, s. 24.

4. Lwów, Wały Gubernatorskie. A. Projekt regulacji, Józef Jägermann, przerys, według: „Czasopismo Techniczne” R. 7, 1890, nr 1, 10 I, tabl. I; B. Fragment alei wraz z gmachem Namiestnictwa Galicji, ul. Pańska (ob. Wynnicyzki 16–18), proj. Feliks Książalski, 1876–1880; pocztówki ze zbiorów autora.

co świadczy o niskim standardzie domów mieszkalnych¹². Zabudowa dzielnicy we wszystkich statystykach wypadła najgorzej pod względem przeludnienia i standardu zabudowy¹³. Najważniejsza przestrzeń publiczna na tym obszarze to teren kopca Unii Lubelskiej, stanowiący miejsce rekreacji i spotkań elit, jak i wszystkich grup społecznych miasta.

Następna była IV Dzielnica Łyczakowska. Zajmowała ona obszar ok. 6,5 km kw., a jej główna arteria – ul. Łyczakowska biegła wzdłuż wzgórza Lonszanówki, stanowiącego dalszą część wzgórza zamkowego. Dzielnica zaczynała się w rejonie Wałów Gubernatorskich i obejmowała teren cmentarza zwanego Łyczakowskim. Miała ona charakter wiejski. Wzniesiono tam liczne budowle wojskowe (koszary artylerii, piechoty i konnicy), kościoły i klasztory. Od drugiej połowy XIX w. na tym obszarze powstawały liczne szpitale (szpital kliniki medycznej, garnizonowy, położniczy i dziecięcy)¹⁴. Inwestycje rozpoczęto od budowy wydziałów medycznych uniwersytetu i kontynuowano w następnych latach, lokując kolejne instytucje medyczne. Zabudowa Dzielnicy Łyczakowskiej miała charakter rozproszony i dominowały w niej niewielkie budynki wznoszone na dużych działkach porośniętych zielenią. W 1870 r. pod zabudowę przeznaczono 2,45% terenów, a w 1910 r. prawie sześciokrotnie więcej, osiągając 13,8%. Analizując stosunki mieszkaniowe, notowano, że w 1894 r. było tam najwięcej domów parterowych (63,3%)¹⁵, a ich duża liczba utrzymała się do 1918 r., co świadczy o przewadze zabudowy o charakterze podmiejskim. W dzielnicy znajdowało się niewiele mieszkań suterenowych, co potwierdza wyższy standard jej zabudowy¹⁶. Ważnymi elementami były ukształtowany wcześniej w pierwszej połowie XIX w. i wciąż funkcjonujący obszar politycznego *city* z pałacem namiestnika Galicji, jak i arcybiskupów rzymskokatolickich, oraz wzniesione w różnych częściach dzielnicy liczne pałace arystokracji i elity finansowej. Ich liczba rosła w drugiej połowie XIX w., a lokalizacja tych budowli zdefiniowała wyróżniające się przestrzenie publiczne na terenie tej dzielnicy.

Ostatnią dzielnicą było Śródmieście. Obejmowało ono teren miasta lokacyjnego i przylegające budynki pomiędzy ulicami Karola Ludwika (Wały Hetmańskie) i Wałami Gubernatorskimi. Na tym obszarze dominowała zwarta zabudowa. Przeszkodą w zwiększeniu liczby budynków była Pełtew, która stanowiła naturalną granicę oddzielającą miasto lokacyjne od terenów położonych na zachód. W 1886 r. rozpoczęto zasklepienie Pełtewi na odcinku ul. Akademickiej (prospekt Szewczenki), w 1887 zbudowano kolektor Pełtewi

¹² „Wiadomości Statystyczne o mieście Lwowie” R. 4, 1894, s. 32.

¹³ *Ibidem*, s. 34.

¹⁴ *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870–1895*, Lwów 1896, s. 342–344.

¹⁵ „Wiadomości Statystyczne o mieście Lwowie” R. 4, 1894, s. 26.

¹⁶ *Ibidem*, s. 32.

A.

B.

5. Lwów, ul. Akademicka (ob. prospekt Tarasa Szewczeni, ukr. проспект Тараса Шевченка). A. Początek założenia i zabudowa pierzei zachodniej; B. Część środkowa i budynek Izby Handlowo-Przemysłowej, Alfred Zachariewicz, 1907–1910; pocztówki ze zbiorów autora.

A.

B.

6. Lwów, plac dworcowy i dworzec główny, proj. Władysław Sadłowski, 1899–1904. A. Widok ogólny; B. Budynek dworca; pocztówki ze zbiorów autora.

na ul. Karola Ludwika (Wały Hetmańskie, później prospekt Swobody), rok później zasklepiono Pełtew w okolicach pl. Gołuchowskich (ob. pl. Targowy), a do 1910 r. wzniesiono kolektory do ul. Łokietka w dzielnicach Żółkiewskiej i Pasięki przy zbiegu ulic Kochanowskiego i Pohulanki¹⁷. Wówczas zasklepiono dopływy Pełtwi. Rzeka popłynęła specjalnie wzniesionym kanałem nazywanym wówczas kolektorem, który nakryto betonowymi sklepieniami. Jego budowa umożliwiła intensywne użytkowanie terenów znajdujących się powyżej, gdzie wytyczono ulice lub obszary spacerowe. Zasklepienie Pełtwi zmarnowało okazję urządzenia biegnących wzdłuż rzeki reprezentacyjnych bulwarów miejskich, które byłyby droższe w budowie i utrzymaniu. Budowa kolektora rozszerzyła jednak powierzchnię terenów inwestycyjnych w centrum i umożliwiła wznoszenie w pobliżu nowych budynków. W ten sposób powstały najważniejsza przestrzeń miejska i najbardziej reprezentacyjny fragment miasta. Rozwój zabudowy w tym rejonie hamowały grząskie grunty utrudniające wznoszenie wyższych gmachów. Problem ten rozwiązano przez zastosowanie nowych systemów fundamentowania za pomocą pali wbijanych w podłoże. Na specjalnych fundamentach zbudowano np. teatr miejski i wiele wyższych gmachów hotelowych, bankowych i mieszkalnych.

Od lat 80. XIX w. intensywnie zabudowywano teren śródmieścia wokół ul. Karola Ludwika i leżącej nieco dalej ul. Akademickiej, gdzie w miejsce niewysokiej dwukondygnacyjnej zabudowy powstał szereg monumentalnych gmachów i kamienic. Ulice te zamieniły się w reprezentacyjne centrum miasta i stały się dwoma najważniejszymi bulwarami miejskimi z licznymi instytucjami społecznymi, finansowymi i bankami oraz z ekskluzywnymi hotelami i sklepami. Na przełomie XIX i XX w. rejon ten miał coraz bardziej reprezentacyjny charakter i dominowały tam luksusowe sklepy i kawiarnie. Była to druga najważniejsza przestrzeń publiczna Lwowa, pełniąca obok ul. Karola Ludwika (zwanej później Wałami Hetmańskim) też funkcję reprezentacyjnego *corso*.

Dużym przekształceniom ulegał też obszar na zachód i północ od klasztoru Bernardynów. Wówczas doszło do zabudowy tych terenów – powstały tam kilkupiętrowe reprezentacyjne kamienice otaczające pl. Halicki, który wypełniono zielenią. Stworzono reprezentacyjny plac często reprodukowany na pocztówkach i publikowanych wizerunkach. Nie zmienił się przebieg ulic na terenie lokacyjnego miasta kazimierzowskiego. Zachowało ono zabudowę pochodzącą z XIV–XIX w. W owym czasie istniała już świadomość ochrony zabytkowego centrum miasta. Dlatego też, mimo wysuwania postulatów wytyczania nowych ulic i wyburzeń w rejonie śródmieścia, nigdy nie doszło do znacznie większych przekształceń tego rejonu. Przykładowo w 1877 r. Teofil Merunowicz postulował uregulowanie pl. Halickiego i założenie drogi obwodowej obejmującej

¹⁷ *Miasto Lwów...*, s. 322–323.

Śródmieście, część przedmieść Krakowskiego, Żółkiewskiego oraz wzgórze Wysokiego Zamku¹⁸. W 1891 r. lwowska Rada Miejska podjęła uchwałę dotyczącą wytyczenia nowej ulicy na osi ratusza ku południowi i wyburzenia kamienic rynkowych nr 16 i 17 oraz innych przy ulicach Boimów i Sobieskiego (ob. Braci Rohatinców). Podobną ulicę planowano przebić na zachodniej osi ratusza w miejscu pasażu Andriollego i miałyby prowadzić ku pl. Świętego Ducha. Postulaty te nie zostały zrealizowane z powodu braku środków finansowych¹⁹. Proponowano też dokonanie kilku wyburzeń w śródmieściu w celu przeprowadzenia regulacji niektórych ulic. Mówiła o tym ustawa z 18 lipca 1893 r., która proponowała „czasowe uwolnienie od dodatku do podatku dla funduszu krajowego, tudzież od wszelkich podatków gminnych tych budowli, w król. stoł. Mieście Lwowie, które będą nowo wybudowane w miejsce 181 domów wykazanych osobną przez Magistrat miasta Lwowa sporządzoną konsygnacją, jako przeznaczonych na zburzenie w celu regulacji miasta dla poprawy stosunków zdrowotnych w niektórych częściach tegoż”²⁰. Na skutek braku środków finansowych i niechęci właścicieli kamienic przeznaczonych do wyburzenia zamierzenia te także nie zostały zrealizowane²¹. Dowodzi to prób kształtowania nowych przestrzeni na tym obszarze. Postulaty wytyczania nowych ulic świadczą też o wzroście rangi tego obszaru i planach nadania mu nowej oprawy przestrzennej.

Od końca XIX w. wznoszono nowe monumentalne budowle na terenie śródmieścia oraz Starego Miasta, które zastępowały niższe kamienice. Wiele kamienic otrzymało nowy wystrój elewacji. Mimo tych spektakularnych inwestycji (np. dom towarowy przy Rynku, domy przy ul. Boimów) został zachowany zabytkowy charakter miasta lokacyjnego. Na pograniczu Śródmieścia i III Dzielnicy Żółkiewskiej, na terenie zamieszkanym przez niezamożnych Żydów, planowano budowę reprezentacyjnego *corso*, co postulował m.in. Ignacy Drexler, który rysował plany przekształceń tego rejonu. Bardzo intensywnie dyskutowano na ten temat po 1912 r. i w latach I wojny światowej, ale do realizacji zamierzenia ostatecznie nie doszło. Analizując stosunki mieszkaniowe, zwracano uwagę, że zabudowa Śródmieścia była bardzo zagęszczona i mieszkała tam duża liczba ludności²². Ważną przestrzenią publiczną pozostały Rynek i otoczenie katedry rzymskokatolickiej, nową stało się otoczenie pomnika Mickiewicza na pl. Mariackim. W miejscach tych odbywały się często

¹⁸ T. Merunowicz, *Rozwój miasta Lwowa. Uwagi i wnioski*, Lwów 1877; O. Czerner, *Lwów na dawnej rycinie i planie*, Wrocław 1997, s. 74.

¹⁹ *Miasto Lwów...*, s. 351; O. Czerner, *op. cit.*, s. 76.

²⁰ „Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim” 1893, cz. 11, nr 38, [s. 134].

²¹ *Miasto Lwów...*, s. 344–351.

²² „Wiadomości Statystyczne o mieście Lwowie” R. 4, 1894, s. 26–34.

uroczystości o charakterze religijnym i narodowym, a także manifestacje organizowane przez różne grupy społeczne i zawodowe.

NAJWAŻNIEJSZE PRZESTRZENIE PUBLICZNE

W dotychczasowej literaturze zwracano uwagę, że rozwój Lwowa znacznie różnił się od innych miast na ziemiach polskich – Warszawy, Krakowa, Łodzi i Poznania²³. Podkreślano jednorodny rozwój różnych części miasta i równomierne kształtowanie jego zabudowy²⁴. Wówczas też zostały najważniejsze przestrzenie publiczne miasta.

W wyniku rozbudowy Lwowa w latach 1893–1918 powstała wyróżniająca się przestrzeń publiczna stolicy Galicji. Był to reprezentacyjny zespół promenad i placów, zaczynający się od Teatru Miejskiego, wzbogacony licznymi monumentalnymi gmachami, załamywał się na pl. Mariackim z pomnikiem Mickiewicza, a następnie łączył się z pl. Halickim i pl. Bernardyńskim i kończył się kościołem Bernardynów²⁵. Rolę tego założenia urbanistycznego podkreślały liczne nadbudowane i nowo wznoszone wysokie kamienice. Jednolitą kompozycję tworzyła też zabudowa dzielnicy rządowej wraz z przyległymi ulicami. Przejawem świadomego kształtowania urbanistycznego była również lokalizacja monumentalnych budowli, które często projektowano na wylotach ulic (np. Izba Handlowo-Przemysłowa – u wylotu ul. Zimorowicza, ob. D. Dudajewa, ukr. Джохара Дудаєва) lub w miejscu, gdzie zmieniał się ich przebieg. Podobnie eksponowano budynki klasztorne i przebudowane kościoły, które wznoszone u wylotu ulic lub w pobliżu skrzyżowań uzyskiwały dodatkową ekspozycję urbanistyczną.

Kolejnym ważnym obszarem przestrzeni publicznej Lwowa było założenie Wałów Gubernatorskich z wzniesionymi tam monumentalnymi budowlami: pałacem namiestnika Galicji, pałacem arcybiskupów łańskich oraz położonym w pobliżu pałacem Dzieduszyckich. Nieopodal tych budowli znajdowały się liczne promenady spacerowe z monumentalnym założeniem Wałów Gubernatorskich. Planowano ich przedłużenie i przebiecie w kierunku Dzielnicy

²³ K. Pawłowski, *Narodziny miasta nowoczesnego*, w: *Sztuka 2 połowy XIX wieku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Łódź, listopad 1971*, red. T. Hrankowska, Warszawa 1973, s. 61–78; L. Podhorodecki, *Dzieje Lwowa*, Warszawa 1993, s. 124–153, 248–257; K. Pawłowski, *Miejsce Lwowa w rozwoju urbanistyki europejskiej przełomu XIX i XX wieku*, w: *Architektura Galicji XIX–XX wieku. Wybrane materiały Międzynarodowego Sympozjum 24–27 maja 1994 roku, poświęconego 150-leciu założenia Państwowego Uniwersytetu „Politechnika Lwowska”*, red. B. Czerkes, M. Kubelik, E. Hofer, Lwów 1996, s. 125–130.

²⁴ K. Pawłowski, *Narodziny miasta...*, s. 77.

²⁵ O. Czernek, *op. cit.*, s. 80.

Żółkiewskiej, ale ze względu na brak środków finansowych nigdy do tego nie doszło. Innym istotnym rejonem przestrzeni publicznych było polityczne i finansowe *city*, jakie tworzyło otoczenie kompleksu sejmu galicyjskiego wraz z przylegającymi ulicami, na których wzniesiono siedziby urzędów, banków czy różnych towarzystw i organizacji.

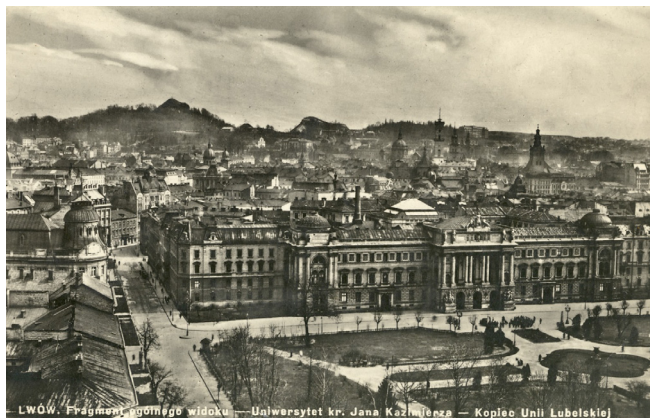
BUDOWLE PUBLICZNE A PRZESTRZEŃ MIEJSKA

O rozbudowie Lwowa i jego atrakcyjnych przestrzeniach świadczy powstawanie licznych gmachów publicznych przeznaczonych dla władz krajowych i miejskich, różnych społecznych towarzystw, banków oraz instytucji kredytowych i finansowych. Pierwszą grupę budowli tworzyły te wznoszone z inicjatywy władz centralnych i rządu krajowego²⁶. Były to bogate instytucje potrzebujące wygodnych i reprezentacyjnych siedzib, jak Sejm Krajowy, Namiestnictwo, sądy, szkoły wyższe: Politechnika i Uniwersytet (np. Wydziały Medyczny i Chemiczny), Szkoła Przemysłowa oraz Dyrekcja Lasów. Lokalizacja reprezentacyjnych gmachów wyznaczyła zasięg zabudowy rządowej – okolice Sejmu Krajowego, gdzie ulokowano najwięcej lwowskich urzędów, oraz rejon w pobliżu Namiestnictwa, pełniące funkcję reprezentacyjnej rezydencji namiestnika i jego urzędów. Była to najbardziej atrakcyjna przestrzeń miejska. Gmachy wydziałów medycznych uniwersytetu powstały na Łyczakowie, gdzie znajdowało się też wiele szpitali. Ważnym inwestorem była kolej, która potrzebowała reprezentacyjnej siedziby zarządu, a także wznosiła liczne dworce oraz magazyny. Reprezentacyjny charakter otrzymały trzy kolejne gmachy Dyrekcji Kolei – pierwszy przy ul. 3 Maja (ob. Siczowych Strzelców, ukr. Січових Стрільців 3, proj. Wincenty Rawski jr, 1887, dekoracja fasady Leonard Marconi), drugi przy ul. Krasickich (ob. I. Ogienika, ukr. Івана Огієнка 5, uzup. proj. M. Łużecki, 1895–1897, dekoracja fasady Leonard Marconi) i trzeci zlokalizowany w pobliżu Sejmu Galicyjskiego (ul. Mickiewicza, ob. ul. Listopadowego Czynu, ukr. Листопадового Чину 20 i ul. Zyguntowska, ob. Gogoła 1/3, proj. Zbigniew Brochwicz-Lewiński, 1914)²⁷. Budynki wyróżniały się na tle otaczającej zabudowy i odegrały znaczącą rolę w przemianach lwowskiej architektury. O bogactwie kolei jako inwestora świadczy fakt, że trzeci gmach Dyrekcji był największym budynkiem, jaki wzniesiono we Lwowie przed 1918 r.

²⁶ Dane o inwestorach według: *Miasto Lwów...*, s. 53–264; M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Lwowie ze 102 ilustracjami i planem miasta*, wyd. 2 rozsz., Lwów–Warszawa 1925; S. Hoszowski, *op. cit.*, s. 55–107; O. Czerner, *op. cit.*, s. 56–84.

²⁷ I. Siomoczkin, P. Hrankin, *Trzy gmachy Dyrekcji Lwowskiej Kolei*, „Halicka Brama”, XI 1997, nr specjalny, s. 12.

A.

B.

C.

7. Fragment lwowskiego city i ważna przestrzeń reprezentacyjna. Na pierwszym planie zespół budynków sejmu galicyjskiego (A); Gmach sejmu galicyjskiego, ul. Marszałkowska (ob. Uniwersytecka 1, ukr. Університетська), proj. Juliusz Hochberger, 1876–1881 (B i C); pocztówki ze zbiorów autora.

A.

B.

8. Lwów, wybrane banki: A. Kredytowa Kasa Oszczędności (proj. Julian Zachariewicz, 1889–1893), ul. Karola Ludwika (ob. prospekt Swobody, ukr. проспект Свободи) i Bank Praski (później Centralny Bank Czeskich Kas Pożyczkowych), ul. Jagiellońska (ob. W. Hnatiuka, ukr. Академіка Володимира Гнатюка) 17, 1912, proj. Witold Minkiewicz (przekształcony) i Maciej Blecha; B. Bank Krajowy Królestwa Galicji i Lodomerii (pl. Smolki 2, ob. P. Grigorienka, ukr. площа Генерала Петра Григоренка i róg ul. Kościuszki, ukr. Тадеуша Костюшка 11, proj. Julian Cybulski, 1895–1903) i Akcyjny Bank Związkowy (pl. Smolki 5, proj. Alfred Zachariewicz, 1910); pocztówki ze zbiorów autora.

Także lokalizacja dworców kolejowych wpływała na tworzenie się dzielnic handlowych. Takim rejonem stały się okolice dworca głównego, gdzie powstały duże place handlowe i wiele magazynów. Budowa i rozbudowa traktów kolejowych miała wielki wpływ na kształtowanie się krajobrazu miejskiego i okolicznej zabudowy. Wszystkie te budowle definiowały ważne przestrzenie publiczne.

Kolejną grupą budowli były te wznoszone przez władze miejskie. Budowano urzędy, budynki publiczne, szkoły, ale także porządkowano i przebudowywano ulice. Największą inwestycją miasta stanowiła budowa kolektora Pełtwi i ulic powyżej. Wzniesiono także wiele reprezentacyjnych gmachów miejskich – teatr, Muzeum Przemysłowe oraz przygotowano projekty przebudowy siedzib urzędów (np. ratusza, archiwum miejskiego). Ważnymi budowlami były również prywatne banki (Lwowski, Polski, Galicyjski, Czeski) oraz towarzystwa ubezpieczeniowe (jak np. *Assicurazioni Generali di Trieste*). Instytucje te wznosiły duże i reprezentacyjne budowle w centrum miasta, a ich koncentracja wyznaczyła zasięg dzielnicy finansowej. Banki w większości ulokowały się w pobliżu gmachu Sejmu Krajowego, Wałów Hetmańskich i przy ul. Kopernika.

Bardzo liczna grupa budowli obejmowała te wznoszone z inicjatywy prywatnych właścicieli pałaców i kamienic należących do różnych grup społecznych: arystokracji, szlachty, mieszczaństwa. Niejednokrotnie zdarzało się, że konkurowały one ze sobą i wznosiły budynki o podobnej funkcji, ale przeznaczone do użytku przez przedstawicieli tylko jednej grupy społecznej. Z pałaców można przykładowo wymienić te znajdujące się przy ulicach Kopernika czy Piekarskiej (Łyczaków) lub przebudowane na nie kamienice, np. przy ul. Ossolińskich (ob. ul. W. Stefanyka, ukr. *Василя Стефаника*). Pałace wznoszono na bardzo rozległych działkach. Zazwyczaj w ich sąsiedztwie powstawała zabudowa mieszczańska. Najbardziej znaną fundacją szlachecką był gmach Kasyna Szlacheckiego (proj. Ferdynand Fellner i Hermann Helmer, 1897) wzniesiony przy ul. Mickiewicza (ob. ul. Listopadowego Czynu, ukr. *Листопадового Чynu 6*) na terenie lwowskiego *city*. Do inwestycji mieszczaństwa należy zaliczyć zarówno okazałe budowle miejskie, np. Kasyno Mieszczańskie (ul. Akademicka, ob. al. Szewczenki, ukr. *проспект Тараса Шевченка 13*), jak i liczne budynki mieszkalne. Miały one zróżnicowaną skalę i odmienne programy funkcjonalne od bogatych kamienic, przez przeciętne, po niewielkie budynki wznoszone z reguły na przedmieściach. Nowym typem były wielkie kamienice – budowle o monumentalnych bryłach i bogatych elewacjach zdobionych trwałymi materiałami i rozbudowanymi dekoracjami rzeźbiarskimi. Te wielkie gmachy decydowały o krajobrazie poszczególnych ulic i o rozwiązaniu ich skrzyżowań.

Wiele monumentalnych budowli wzniesiono z inicjatywy kościołów i grup religijnych. Mimo niespotykanej dla miast środkowej Europy koncentracji instytucji kościelnych (siedziby biskupów trzech archidiecezji i ich katedr) liczba nowych wielkich inwestycji nie była zbyt duża, a dominowały mniejsze

budowle – najczęściej budynki szkolne, pomniejsze kościoły klasztorne oraz monumentalny, najbardziej wyróżniający się kościół pw. św. Elżbiety. Lokalizacja tej wielkiej świątyni wpłynęła na przyjęte w tej części miasta rozwiązanie urbanistyczne. We Lwowie od końca XIX w. do 1918 r. powstało mimo to najwięcej kościołów i kaplic wśród wszystkich większych miast na ówczesnych ziemiach polskich²⁸. Stawiano też mniejsze świątynie i kaplice grekokatolickie oraz synagogi i mniejsze żydowskie domy modlitwy.

W strukturze rozbudowywanego miasta pozostały także wcześniej ukształtowane place handlowe. Przykładowo pl. św. Jura, miejsce Targów Świętojurskich odbywających się w maju i październiku, mimo otaczania zabudową wielkomiejską do końca XIX w. utrzymał kształt nieregularnego rombu. Pierwotną formę zachował też teren dawnego targu końskiego i bydłęcego, nazwany później pl. Krakowskim. Analizując dziewiętnastowieczną zabudowę, zwracano uwagę na brak perspektywicznego planu rozwoju miasta oraz jego żywiołowy i chaotyczny rozwój²⁹. Inni autorzy już wiele lat temu podkreślali bardzo wczesne ukształtowanie się stolicy Galicji jako nowoczesnego miasta, zauważając jego swobodny rozwój terytorialny, silne władze autonomiczne dbające o rozwój Lwowa, wiele inwestycji miejskich i obecność wysoko wyspecjalizowanej kadry techników i inżynierów³⁰.

CZYNNIKI KSZTAŁTUJĄCE PRZESTRZEŃ PUBLICZNĄ

Przyspieszenie rozbudowy miasta i ostateczne ukształtowanie jego przestrzeni spowodowała budowa tramwaju elektrycznego. Wiązała się ona z organizacją Wystawy Krajowej (1894). W licznych ówczesnych wypowiedziach podkreślano, że kolej elektryczna „niemało się przyczyniła do podniesienia ruchu budowlanego po pustych i odludnych przedtem przedmieściach”, a „obowiązek brukowania przestrzeni międzytorowej przyczynił się nie mało do uregulowania ulic, przez które kolej przejeżdża”³¹. Także budowa nowoczesnych wodociągów i kanalizacji spowodowała znaczne podniesienie standardu lwowskich domów i panujących w nich warunków sanitarnych. Wprawdzie wodociągi lwowskie zbudowano później niż w innych wielkich miastach, ale obejmowały

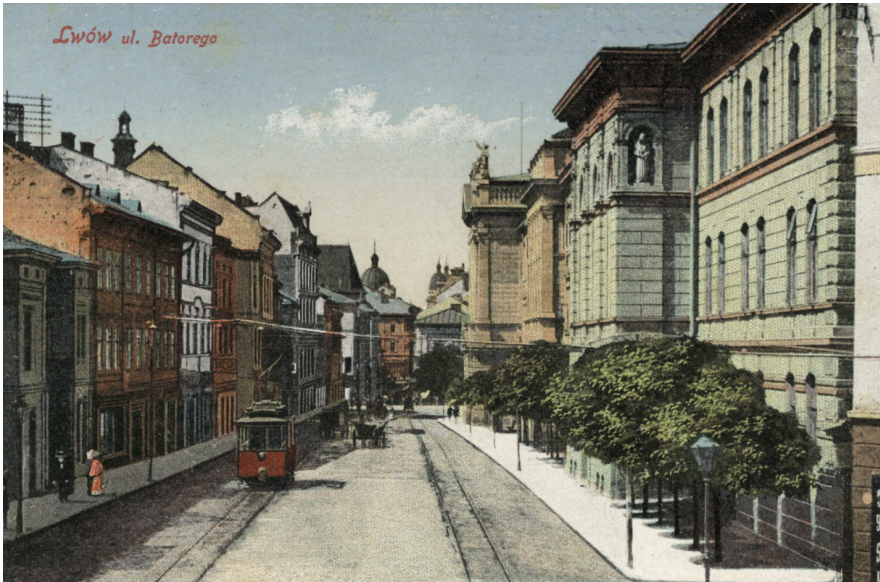
²⁸ J.K. Ostrowski, *Wstęp*, w: *Kościół i klasztorzy rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, t. 12: *Kościół i klasztorzy Lwowa z wieków XIX i XX*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2004, s. 7–19.

²⁹ M. Sepiał, *op. cit.*, s. 18.

³⁰ K. Pawłowski, *Narodziny miasta...*, s. 77.

³¹ *Gremialne wycieczki Członków Towarzystwa Politechnicznego*, „Czasopismo Techniczne” R. 16, 10 X 1898, nr 19, s. 246.

A.

B.

9. Lwów, przestrzenie zabudowy miasta ukształtowane w końcu XIX w.: A. Ul. Batorego 5, Gimnazjum im. Franciszka Józefa, proj. Juliusz Hochberger, 1876; ul. Batorego 1, Krajowy Sąd Wyższy i Trybunał Karny, 1891–1895; B. Szkoła Politechniczna, ul. Leona Sapiechy 12 (ob. S. Bandery, ukr. Степана Бандери), proj. Julian Zachariewicz, 1874–1877; pocztówki ze zbiorów autora.

A.

B.

10. Lwów, przestrzeń zabudowy miasta ukształtowane w końcu XIX i na początku XX w. A. Plac Halicki (ukr. *площа Галицька*) i fragment ul. Wałowej (ukr. *Валова*). W głębi kamienica Bałabana (nr 7, proj. Alfred Zachariewicz, 1909–1910, rzeźby Zygmunt Kurczyński), Towarzystwo Wzajemnego Kredytu, potem Bank Lwowski (nr 9, proj. Alfred Zachariewicz, 1909–1910, rzeźby Zygmunt Kurczyński); nr 11, proj. Artur Schleyen, 1910 i nr 11a, proj. Władysław Derdacki i Witold Minkiewicz); B. Plac Akademicki (ob. prospekt Szewczenki, ukr. *проспект Тараса Шевченка*) i ul. Fredry (ukr. *Олександра Фредра*), budynek na rogu Fredry i Łozińskiego (ob. ul. Aleksandra Hercena, ukr. *Олександра Герцена*), proj. Zbigniew Brochwicz-Lewiński, 1908; pocztówki ze zbiorów autora.

one całą rozległą metropolię. Budowa sieci wodociągowej i kanalizacyjnej na tym obszarze przyczyniła się także do równomiernej zabudowy czterech obrzeżnych dzielnic Lwowa i znacząco rozszerzyła atrakcyjną do zabudowy przestrzeń miasta. O znaczeniu nowych inwestycji świadczył natychmiastowy kilkukrotny wzrost cen parcel, ale i włączenie w łatwo dostępną przestrzeń miejską rejonów oddalonych od centrum miasta.

Obok tramwajów i kanalizacji wielką rolę w rozbudowie miasta odegrały modernizacja i rozszerzenie sieci kolejowej oraz wzniesienie nowych dworców kolejowych. Najważniejszym z nich był oczywiście wspomniany dworzec główny. Inwestycję poprzedziły dyskusje co do jego lokalizacji i szczegółowych rozwiązań funkcjonalnych. Nowy dworzec główny powstał w miejscu wcześniej istniejącego. Jego budowę w tej lokalizacji zaplanowano już w 1897 r., gdyż zbiegało się tam sześć, a później osiem linii kolejowych. Dworzec ukończono i oddano do użytku publicznego 26 marca 1904 r.³² Budowa dworca i wzrost jego znaczenia w decydującym stopniu wpłynęły na ukształtowanie otaczającej przestrzeni miejskiej i całej dzielnicy.

Ostatni istotny element kształtowania przestrzeni miasta stanowiło projektowanie terenów zielonych³³. Ich twórcą i inicjatorem był przede wszystkim Arnold Röhring jako dyrektor miejskiego Wydziału Zieleni. Precyzyjnie zaprojektowana zieleń stanowiła ważną część reprezentacyjnych Wałów Hetmańskich i ul. Akademickiej, jak również wszystkich znaczących placów i skwerów miejskich. Także wszystkie parki lwowskie miały precyzyjnie zaprojektowane założenia³⁴, starannie pielęgnowane i uzupełniane o elementy małej architektury, co podkreślano w ówczesnych publikacjach i relacjach.

CECHY PRZESTRZENI MIEJSKIEJ LWOWA DRUGIEJ POŁOWY XIX I PRZEŁOMU XIX I XX WIEKU

Podsumowując powyższe rozważania, w wypadku Lwowa nie można mówić o wyraźnie zdefiniowanych strefach miasta, ale raczej o nakładających się na siebie różnorodnych jego przestrzeniach: reprezentacyjnych, mieszkalnych,

³² *Rozmaitości*, „Czasopismo Techniczne” R. 22, 10 V 1904, nr 9, s. 133–135; 25 VI, nr 12, s. 171; *Nowy dworzec kolei państwowej we Lwowie*, „Architekt” R. 5, 1904, z. 7, szp. 99–110, tabl. XXXIII–XXXVIII.

³³ A. Łupienko, *Przestrzeń publiczna Lwowa i Warszawy od lat 60-tych XIX wieku do I wojny światowej: próba porównania*, w: *Львів. місто – суспільство – культура*, T. 10, red. O. Аркуші, O. Вінниченка, M. Мудрого, Львів 2016, s. 356.

³⁴ J. Smetański, *Zieleń we Lwowie. Plantacje, ogrody, ogródki i skwery*, Lwów 1936, s. 10, 15–26.

11. Lwów, największa budowla sakralna powstała na przełomie XIX i XX w., kościół św. Elżbiety, proj. Teodor Talowski, 1903, widok ogólny; pocztówka ze zbiorów autora.

rekreacyjnych, równocześnie użytkowanych przez różne grupy zamieszkujące bogatą i szybko się rozwijającą stolicę Galicji. To właśnie różne grupy społeczne, których przedstawiciele wnosili znaczące budowle publiczne i prywatne, były ważnym elementem stymulującym rozbudowę miasta i kształtującymi przestrzeń Lwowa. Decydowali oni nie tylko o ich lokalizacji, wielkości budynków, ale o formie architektonicznej nowo wznoszonych budowli. Rola władz miejskich czy władz Galicji nie była tu dominująca, a jedynie stanowiła jeden z czynników rozwoju³⁵. Wiązała się także z szybkim rozwojem i bogaceniem się miasta będącego jedną z największych metropolii w środkowej Europie, ale też ośrodkiem o nowoczesnym planowaniu i zarządzaniu, z wciąż modernizowaną infrastrukturą.

Wyróżniającym się elementem w przestrzeniach publicznych Lwowa było ukształtowanie największych i najbardziej reprezentacyjnych założeń przestrzennych na terenach ówczesnych ziem polskich. Jednym z nich była wielka oś zaczynająca się od Teatru Miejskiego, przełamana pomnikiem Mickiewicza

³⁵ Ł.T. Sroka, *Wpływ samorządu Lwowa na przestrzeń publiczną miasta (1870–1914)*, w: *Львів...*, s. 269–270.

i zakończona kościołem Bernardynów. Nieco wcześniejsze, ale i mniejsze było założenie Wałów Gubernatorskich z wzniesionymi tam monumentalnymi budowlami. Założenia tego nie udało się rozbudować i powiększyć. Kolejne było monumentalne ukształtowanie ul. Akademickiej, jak i otoczenie sejmu galicyjskiego i rozwiązanie zabudowy sąsiadujących ulic zaakcentowanych licznymi reprezentacyjnymi gmachami.

Przestrzenie te okazały się zadziwiająco trwale – już pod koniec XIX w. przeważały jako reprezentacyjne *corso* i po 150 latach stanowią nadal dominującą przestrzeń miasta, mimo późniejszego wznoszenia znaczących budowli w różnych innych jego rejonach.

PUBLIC SPACES IN THE LANDSCAPE OF LVIV AT THE END OF THE NINETEENTH CENTURY

ABSTRACT

The most important factor in the growth of Lviv at the end of the nineteenth century was the fact that it was a capital city, and this influenced its increased importance and development, and determined the locality of all of its public spaces. A major part in its development was played by the modernization and extension of the railway network as well as the construction of new railway stations and a rapid extension in tram lines and the creation of a sewage system.

At that time, there was no clearly defined urban zones in Lviv, but many different areas that overlapped: representative, housing, and recreational, which were used simultaneously by different groups of the city's inhabitants. Lviv's development was stimulated by different social groups as their members constructed monumental and important public and private buildings, thus shaping its space. At the same time, however, they decided on the locality and size of newly erected buildings and their architectural form. The role of Lviv Municipality and the Galicia authorities was not dominant, being merely one of the city's growth factors. It was related to the rapid development and enrichment of the city that was one of the greatest metropolises in Central Europe, a centre with modern urban planning and management, and infrastructure that was being still modernized.

One of the distinguished features in Lviv's public space was the formation of the largest and most representative architectural complexes in the Polish lands. One of these was an axis starting at the Municipal Theatre with Adam Mickiewicz's monument and ending at Catholic Bernardines church. Slightly earlier was the complex of the so-called Governor's Ramparts with some representative buildings. Another was the layout of monuments on Akademicka Street together with the surroundings of the Galician Sejm sessions hall and the numerous monumental buildings in neighbouring streets. These spaces proved to be surprisingly durable: at the end of the nineteenth century they already dominated like the representative avenues, and after 150 years they still dominate the city's space.

Keywords: Lviv, architecture of the 19th century, architecture of the early 19th century, public spaces.